

**БАГАТОКОМПОНЕНТНІ СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ У РОМАНІ
«ЧОРНЕ СОНЦЕ. ДУМА ПРО БРАТІВ АЗОВСЬКИХ» ВАСИЛЯ ШКЛЯРА:
СТРУКТУРА І ФУНКЦІОНУВАННЯ**

**MULTI-COMPONENT COMPLEX SENTENCES IN THE NOVEL "BLACK SUN.
THOUGHTS ABOUT THE BROTHERS OF AZOVSKY" BY VASYL SHKLYAR:
STRUCTURE AND FUNCTIONING**

Бабій І.М.,

orcid.org/0000-0002-1568-7920

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Лушпинська Л.П.,

orcid.org/0000-0001-9581-6368

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри філологічних дисциплін початкової та дошкільної освіти

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Стаття присвячена розгляду синтаксичної організації художньої оповіді відомого українського письменника Василя Шкляра, зокрема предметом дослідження стали багатокомпонентні складнопідрядні речення. Мета праці – охарактеризувати структурну організацію багатокомпонентних складнопідрядних речень, виявлених у романі «Чорне сонце» В. Шкляра, здійснити класифікацію цих конструкцій, розглянути особливості їх функціонування в художньому тексті. Для реалізації зазначеної мети поставлено такі завдання: 1) виявити багатокомпонентні складнопідрядні речення, зафіксовані у романі «Чорне сонце»; 2) охарактеризувати структурні особливості цих речень; 3) здійснити та описати класифікацію виокремлених багатокомпонентних складнопідрядних речень; 4) простежити функціонування цих речень в аналізованому творі.

У результаті проведеного аналізу синтаксичних параметрів художньої оповіді Василя Шкляра помічено, що письменник часто вживає багатокомпонентні складнопідрядні речення. Розглянувши спосіб моделювання підрядних частин і їх зв'язків у цих конструкціях, виділено три основні різновиди: складнопідрядні речення з послідовною підрядністю, складнопідрядні речення із супідрядністю: однорідною та неоднорідною. Крім того, зафіксовано вживання складнопідрядних речень з контамінованою (комбінованою) підрядністю, однак це непоширене явище у творах Василя Шкляра. У результаті здійсненого дослідження виявлено, що у проаналізованому романі «Чорне сонце» найчастотнішими є групи складнопідрядних речень із послідовною підрядністю та речень з однорідною підрядністю. Зафіксовані у повісті «Чорне сонце» багатокомпонентні складнопідрядні речення вжито в описах, монологіях, у характеристиках персонажів. Помічено, що письменник найчастіше використовує такі конструкції із зображальною та уточнювальною метою.

Ключові слова: складнопідрядне речення, підрядне речення, багатокомпонентне складнопідрядне речення, складнопідрядні речення з послідовною підрядністю, складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю, складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю.

The article is devoted to the consideration of the syntactic organization of the artistic narrative of the famous Ukrainian writer Vasyl Shklyar, in particular, the subject of the study is multi-component complex sentences. The purpose of the work is to characterize the structural organization of multi-component complex sentences found in the novel "Black Sun" by V. Shklyar, to classify these constructions, to consider the peculiarities of their functioning in the literary text. To realize the effective goal, the following tasks were set: 1) to identify multi-component compound sentences recorded in the novel "Black Sun"; 2) characterize the structural features of these things; 3) carry out and describe the classification of isolated multi-component complex sentences; 4) trace the functioning of these things in the analyzed work.

As a result of the analysis of the syntactic parameters of Vasyl Shklyar's fiction, it was noticed that the writer often uses multi-component compound sentences. Having considered the method of modeling subordinating parts and their connections in these constructions, three main varieties are distinguished: compound sentences with sequential subordination, compound sentences with subordination: homogeneous and heterogeneous. In addition, the use of compound sentences with contaminated (combined) subordination is recorded, but this is an uncommon phenomenon in Vasyl Shklyar's works. As a result of the research, it was found that in the analyzed novel "Black Sun" the most frequent are groups of compound sentences with consistent subordination and sentences with homogeneous subordination. As a result of the research, it was found that in the analyzed novel "Black Sun" the most frequent are groups of compound sentences with consistent subordination and sentences with homogeneous subordination. The multi-component complex sentences which are recorded in the story "Black Sun" are used in descriptions, monologues, they often reproduce the thoughts of the characters. It has been noticed that the writer most often uses such constructions with a descriptive and clarifying purpose.

Key words: compound sentence, subordinate sentence, multi-component compound sentence, complex sentences with consistent subordination, complex sentences with uniform subordination, complex sentences with heterogeneous subordination.

Постановка проблеми. В останні десятиліття у сучасній лінгвістиці особливої актуальності набули дослідження із синтаксису. На початку ХХІ ст. зросла зацікавленість науковців проблемами вивчення синтаксичної організації речень та реалізації їх семантико-стилістичного потенціалу в художній мові. У центрі нашого дослідження будуть багатокомпонентні складнопідрядні речення, які письменники активно вживають у своїх творах.

Наше дослідження присвячене розгляду багатокомпонентних складнопідрядних речень у прозі відомого українського письменника, громадського і політичного діяча Василя Шкляра. Дослідники творчості письменника називають його «батьком українського бестселера», «літературним велетнем», «літературним вікінгом», «містиком». В. Шкляр відзначений багатьма літературними преміями, визнаний лауреатом Шевченківської премії. Творчість автора вражає актуальністю проблем, піднятих у своїх творах, глибиною образів та майстерністю художнього зображення.

Предметом нашого дослідження будуть багатокомпонентні складнопідрядні речення. Оскільки поки що у сучасній лінгвістиці не знаходимо наукових розвідок, присвячених розгляду цих складних конструкцій у творах Василя Шкляра, наше дослідження є актуальним.

Матеріалом послужить роман «Чорне сонце. Дума про братів азовських», хоча дослідники зазначають також, що це повість-притча. У творі зображуються трагічні події російсько-української війни. Сам роман присвячений бійцям полку «Азов», відтворенню їх хоробрості, звитяги, самопожертвування заради Батьківщини. У творі зображено життя воїнів-азовців, їх подвиги, події очима двадцятивосьмирічного бійця полку «Азов».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Складнопідрядні багатокомпонентні речення* – це речення, що складаються з одного головного і не менше двох підрядних речень [6, с. 303]. У лінгвістиці поки що немає усталеної уніфікованої термінології на позначення цих конструкцій, відповідно побутують назви: кілька чи багатокомпонентні складнопідрядні речення, ускладнені складнопідрядні речення, багаточленні складнопідрядні речення, складнопідрядні речення з кількома підрядними та ін.

Питання вивчення багатокомпонентних складнопідрядних речень здавна цікавило дослідників. Аналіз структурної організації, класифікації цих конструкцій, вживання описано у працях

Л. А. Булаховського, Б. М. Кулика, І. К. Кучеренка, Н. В. Гуйванюк, К. Г. Городенської, І. Р. Вихованця, К. Ф. Шульжука, О. В. Кульбабської, П. С. Дудика, Л. В. Прокопчук та ін., однак і сьогодні питання про багатокомпонентні складнопідрядні речення залишається дискусійним у вітчизняному мовознавстві, зокрема до кінця не вирішеною є проблема типології цих конструкцій. Особливий науковий інтерес викликає функціонування складних речень цього типу в художніх текстах.

Постановка завдання. Мета праці – охарактеризувати структурну організацію багатокомпонентних складнопідрядних речень, виявлених у романі «Чорне сонце» В. Шкляра, здійснити класифікацію цих конструкцій, розглянути особливості їх функціонування в художньому тексті.

Для реалізації зазначеної мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) виявити багатокомпонентні складнопідрядні речення, зафіксовані у романі «Чорне сонце»; 2) охарактеризувати структурні особливості цих речень; 3) здійснити та описати класифікацію виокремлених багатокомпонентних складнопідрядних речень; 4) простежити функціонування цих речень в аналізованому творі. При цьому застосуємо такі методи і прийоми: структурно-типологічний метод, описовий і функціональний методи.

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці традиційним є поділ багатокомпонентних складнопідрядних речень залежно від характеру синтаксичного зв'язку підрядних частин з головною частиною та між собою, тобто способів моделювання всіх частин складного речення і їх зв'язків між собою. Важливим є те, як та які підрядні частини поєднуються: однотипні чи різнотипні, залежать вони від одного і того ж слова чи від різних слів, які сполучні засоби поєднання предикативних частин тощо. Відповідно науковці виділяють складнопідрядні речення з послідовною підрядністю, складнопідрядні речення із супідрядністю: однорідною та неоднорідною.

1. У проаналізованому романі «Чорне сонце» численну групу становлять *складнопідрядні речення з послідовною підрядністю*, які науковці ще називають включенням. К. Ф. Шульжук дає таке визначення цих речень: «Складнопідрядні речення з послідовною підрядністю – такі конструкції, у яких лише перша підрядна частина перебуває в прямому, безпосередньому зв'язку з абсолютно незалежною у синтаксичному плані головною частиною, а кожне наступне підрядне синтаксично залежить від попереднього» [6, с. 312]. Серед усіх різновидів багатокомпонентних складнопідрядних речень ці

речення є найпоширенішими у мові. Дослідники засвідчують активне їх уживання у староукраїнській мові, в усіх слов'янських мовах. Велику кількість складнопідрядних речень із послідовною підрядністю простежуємо у повісті «Чорне сонце», наприклад: «Він сказав, що права рука міністра МВС веліла відпустити затриманих, бо вони під прикриттям «сантехників» працюють на нас» [5, с. 26]; «Хтось із хлопців сказав, що це будинок тутешнього прокурора, який наживав звідси п'ятами разом з усім сімейством» [5, с. 37].

Особливістю структурної організації складнопідрядних речень із послідовною підрядністю є те, що, на відміну від інших різновидів багатоконпонентних складнопідрядних речень, зв'язок між підрядними частинами побудований ланцюжком: кожна наступна частина синтаксично і семантично залежить від попередньої частини, тільки перше підрядне речення залежить від головної частини складного речення. Такий зв'язок традиційно називають ступеневою підрядністю: перше підрядне є підрядною частиною першого ступеня, друге – другого ступеня і т.д. Відповідно розрізняють двоступеневу, триступеневу, чотири- і т.д. підрядність у складнопідрядних реченнях із послідовною підрядністю.

У сучасній українській мові найчастотніші складнопідрядні речення із двоступеневою і триступеневою підрядністю. Саме такі речення становлять найбільшу групу серед складнопідрядних речень із послідовною підрядністю у повісті «Чорне сонце». Наведемо приклади конструкцій із двоступеневою підрядністю: «Але нас, чорних чоловічків, така база цілком задовольняла, хоча й не було там місця для комфортного сну всьому батальйону, тому деякі приміщення ми облаштували під касарні» [5, с. 18]; «Знав, що зараз Єгер проробить ще одну процедуру, яка мені не сподобається» [5, с. 23]; триступеневою – «Я набичився, щоб показати йому, що я не такий легкий у спілкуванні, як декому здається» [5, с. 44]; «Добре, що мене проконсультувала в цьому питанні Ангел, коли наступного дня після посиденьок у шинку я пояснив їй, чому цікавлюся діями особами п'єси» [5, с. 102].

У художніх текстах взагалі менше представлено складнопідрядні речення із чотири-, п'ятиступеневою підрядністю, жодного прикладу таких речень не зафіксовано у романі «Чорне сонце».

Як правило, виявлені складнопідрядні речення з послідовною підрядністю містять однаковий порядок розміщення головної і підрядних частин, а саме: першою частиною є головна, а далі під-

рядні частини, кожна з яких залежна від попередньої, наприклад: «А ще я подумав, що їй там не місце, де стоїть вона зараз» [5, с. 24]; «Недавно я був під Гранітним і дуже шкодував, що не маю чим зафіксувати той кам'янистий степ, якого більше ніде не побачиш» [5, с. 80–81]; «Я думаю, що це дуже добре, коли міністр економіки та фінансів такий добросердий» [5, с. 108].

Рідше знаходимо речення, в яких підрядні частини стоять перед головною, наприклад: «Поки ті роздивилися, кого їм привезли, наші козаки були вже далеко» [5, с. 75], або знаходяться в середині головної частини, наприклад: «Ангеліна теж це відчула, бо замість того, щоб врізати нахаби по шиці, пригорнулася до мене щільніше й сказала» [5, с. 62].

2. У повісті «Чорне сонце» менш уживані складнопідрядні речення з однорідною і неоднорідною супідрядністю. Супідрядність – це «такий тип підрядності, за якого підрядні частини (дві і більше) залежать від тієї самої головної. Залежно від того, як у цих реченнях виражено підпорядкованість кожної з підрядних частин головної (чи супідрядні частини однорідні, чи різні за своїм значенням), виокремлюють два різновиди супідрядності: однорідну й неоднорідну» [1, с. 235].

Складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю – «конструкції, в яких усі підрядні частини однаково пояснюють головну частину в цілому або якийсь один член головної частини» [6, с. 318]. Підрядні частини завжди є підрядними одного виду. Таких складних конструкцій ужито небагато в романі, наприклад: «Шустер запитує, чому досі немає ясності в газовій сфері, чому з людей луплять три шкури за газ?» [5, с. 57].

У складнопідрядних реченнях з однорідною супідрядністю підрядні частини частіше розміщуються після головної частини, рідше – передують їй. У романі «Чорне сонце» знаходимо конструкції, в яких однорідні підрядні частини містяться перед головною частиною, наприклад: «А якщо лице грубе, нахраписте, щелепи широкі, якщо він бреше й оком не змигне, то це, звичайно, справедливий барига» [5, с. 55], або знаходяться в середині головної, наприклад: «Згадав, що він лебідь, що має крила, тож знявся і полетів» [5, с. 54], однак таке розміщення підрядних частин щодо головної частини не є типовим, поширеним.

У результаті здійсненого аналізу виявлено, що у складнопідрядних реченнях з однорідною супідрядністю підрядні частини поєднуються як однаковими сполучниками чи сполучними словами («Шустер запитує, чому досі немає ясності в газовій сфері, чому з людей луплять три шкури

за газ?» [5, с. 57]; «поки вони дотанцюють, поки в залі вируватимуть овації, поки актори розкланяються – я встигну» [5, с. 107]), так і різними сполучниками, які вжиті в однакових видах підрядних («Тоді ми багато чого дізналися б – хто зливав, хто грів руки, чому війні не видно кінця» [5, с. 25]).

Особливістю конструкцій цього типу є те, що підрядні частини можуть поєднуватися безсполучниково або сурядним сполучником, підрядний сполучник або сполучне слово міститься тільки у першій підрядній частині. У

романі «Чорне сонце» знаходимо такі речення: «Одного разу, коли ми брали Мар'їнку і мій телефон довго був поза межами, Ангел упала в розпач» [5, с. 61] (підрядний сполучник **коли** перед першим підрядним стосується обох підрядних частин, підрядні частини поєднані сурядним сполучником **і**); «А якщо лице грубе, нахраписте, щелепи широкі, якщо він бреше й оком не змигне, то це, звичайно, справдешній барига» [5, с. 55] (підрядний сполучник **якщо** перед першим підрядним стосується обох перших двох підрядних частин, які між собою поєднані безсполучниково).

Залежно від сполучних засобів поєднання підрядних частин виділяють варіанти складнопідрядних реченнях з однорідною супідрядністю:

1) підрядні сполучники чи сполучні слова наявні при кожній підрядній частині: «Тоді ми багато чого дізналися б – хто зливав, хто грів руки, чому війні не видно кінця» [5, с. 25];

2) підрядні сполучники чи сполучні слова наявні тільки у першій підрядній частині, наступні підрядні поєднані сурядними сполучниками: «І на душі стало так тепло, наче попереду не було ніяких прощань, розтавань і розлук, а моя козачка Ангел десь зовсім близько пасла на лужку мого коня...» [5, с. 97];

3) підрядні сполучники чи сполучні слова наявні тільки у першій підрядній частині, наступні підрядні (чи одне підрядне) поєднані безсполучниково: «А якщо лице грубе, нахраписте, щелепи широкі, якщо він бреше й оком не змигне, то це, звичайно, справдешній барига» [5, с. 55];

4) підрядні сполучники чи сполучні слова наявні при кожній підрядній частині, крім того, ці підрядні частини поєднані сурядними сполучниками: «Але я ніколи не скажу словами, що я тоді відчував і що думав» [5, с. 107].

3. Складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю – «конструкції, у яких підрядні речення різного типу пояснюють один і той сам член або ж усе головне речення чи підрядні речення будь-яких типів пояснюють різні члени

головної частини» Шульжук, с. 304., наприклад: «Я спіймав себе на тому, що думаю про скіф'янку як про живу істоту, і чомусь був певен, що й вона мене пам'ятає» [5, с. 20]; «Сказати, що ми з Єгерем даремно палили бензин до Маріуполя, не можна, бо, окрім театру, я мав там ще купу справ по різних установах» [5, с. 50]; «Маестро, який воює уже на четвертій війні, сказав, що такої складної, як ця, ще не було» [5, с. 83].

У таких реченнях різноструктурні і різнофункціональні підрядні частини. П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук у праці «Синтаксис української мови» [3] охарактеризували 4 моделі складнопідрядних речень з неоднорідною супідрядністю:

а) одне підрядне речення пояснює зміст усього головного речення, а друге – лише певне слово в ньому: «Коли він виходить на кухню смажити яєчню, Сіроманець шепче до Штепи, що цей шинкар – грек» [5, с. 82];

б) підрядні речення одного різновиду пояснюють різні слова в головній частині речення: «Я навіть не розібрав, котрий із них подав голос, і спершу не зрозумів, що він мав на увазі» [5, с. 97]; «Мені стократ було б цікавіше дивитися, як мисливець-невдаха Єгер полює на зайця на блокпості, чи слухати, як Сіроманець розмовляє по телефону з ненею» [5, с. 104];

в) структурно неоднотипні підрядні речення можуть стосуватися різних членів головного речення: «Принаймні так сталося зі мною, коли я сидів, зіпершись спиною на загороджувальну бетонну балку, й не зогледівся, як задрімав» [5, с. 21]; «Тут Григорій Олександрович підхопився з крісла, дрібно затупотів ногами, показуючи, як біжить згряя псів, смішно витріщив очі, точнісінько так, як витріщали їх спантеличені собацюри» [5, с. 67];

г) різнотипні підрядні речення неоднаково пояснюють весь склад головного речення: «Як тільки трохи розвиднилося, я зайшов у лісосмугу і неквапом рушив до того місця, де побачив людську постать» [5, с. 22]; «Ми, поки ви колупалися в носі, їхали туди безоглядно, хоч багато хто з нас не мав навіть зброї» [5, с. 72].

4. Контаміновані складнопідрядні багатоконтактні речення – це конструкції, в яких по-різному комбінуються однорідна супідрядність, неоднорідна супідрядність і послідовна підрядність. У лінгвістиці такі речення називають по-різному: контаміновані складнопідрядні багатоконтактні речення, комбіновані складнопідрядні багатоконтактні речення, змішані складнопідрядні багатоконтактні речення тощо. Варіанти поєднання типів підрядності можуть

бути різні. Як правило, поєднується послідовна підрядність із супідрядністю (однорідною чи неоднорідною), наприклад: *«Щиро пошкодував Григорій Олександрович, хоч, видно було, йому сподобалося, що він творча людина і що йому можна»* [5, с. 67].

У романі «Чорне сонце» В. Шкляра зафіксовано контаміновані складнопідрядні багатоконponentні речення, які містять однорідну супідрядність і послідовну підрядність, наприклад: *«Можливо, вона знала іспанську, як знав її трохи і я (недавно почав вивчати після французької), тому не могла спокійно дивитися на чоловіка, котрий просив цілувати його так гаряче, як востаннє, адже це й справді була його остання ніч з коханою, після якої вони розлучаться назавжди»* [5, с. 87–88]; *«Тому я не розумію, навіщо від нас вимагають суворого звіту й особистого підпису за кожен набій – свій і не свій, - навіщо це все, якщо потім у ваших паперах воно буде переінакшене»* [5, с. 75]; *«Хлопчина зовсім не сердиться, каже, що свіжих овочів він не завозить, бо вони дорогі і їх ніхто не замовляє»* [5, с. 82].

Твори В. Шкляра – «оригінальне явище в українському літературному процесі, тому що в них навдивовижу органічно поєднуються різні художні стихії – сприйняття та очікування читача, гостросюжетні та карколомні пригоди головних героїв, усталені художні прийоми і стриманість у доборі художніх засобів, вишукана лаконічність головної ідеї, експресивна сценічність, кінематографічність та інтелектуальна актуальність» [4, с. 220].

Наше дослідження присвячене розгляду синтаксичної організації художньої оповіді письменника. Як зазначає Н. В. Гуйванюк, «саме в син-

таксисі, окреслюється виразно і власне авторська (індивідуальна) стилістика твору» [2, с. 458]. Наші спостереження виявили, що В. Шкляр частіше вживає складні речення, ніж прості; не поширені також односкладні прості речення. З метою розгалуженої характеристики, детальних описів, зображення подій автор найчастіше вживає багатоконponentні складнопідрядні речення та речення з різними видами зв'язку.

Зафіксовані у романі «Чорне сонце» багатоконponentні складнопідрядні речення вжито в описах, монологах, вони нерідко відтворюють психологічний стан, роздуми персонажів. У результаті проведеного аналізу помічено, що письменник використовує ці складні конструкції із зображальною та уточнювальною метою.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розглянувши синтаксичні параметри художньої оповіді Василя Шкляра, зазначимо, що письменник часто вживає багатоконponentні складнопідрядні речення. За способом моделювання підрядних частин цих конструкцій і їх зв'язків виділено три основні різновиди: складнопідрядні речення з послідовною підрядністю, складнопідрядні речення із супідрядністю: однорідною та неоднорідною. У проаналізованому романі «Чорне сонце» найчастотнішими є групи складнопідрядних речень із послідовною підрядністю та речень з однорідною підрядністю, рідко – з контамінованою (комбінованою) підрядністю. Засвідчено, що письменник уживає багатоконponentні складнопідрядні речення із зображальною та уточнювальною метою.

Творчість Василя Шкляра цікава і самобутня. Подальші дослідження вбачаємо у розгляді семантико-синтаксичних параметрів мовотворчості письменника, в аналізі ідіостилію автора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис: навч. посіб. Київ: Вища шк., 2005. 270 с.
2. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст: вибрані праці. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. 664 с.
3. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
4. Історія української літератури ХХ – поч. ХХІ ст.: навч. посіб.: у 3 т. / за ред. В. І. Кузьменка. Київ: ВЦ «Академія», 2017. Т. 3. 544 с.
5. Шкляр В. Чорне сонце: збірка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 304 с.
6. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 408 с.